

Toni Morison

GOVOR NA DODELI NOBELOVE NAGRADE, 7. DECEMBRA 1993.

„Bila jednom jedna starica. Slepá ali mudra.” Ili je to bio starac? Guru, možda. Ili griot¹ koji smiruje nevaljalu decu. Slušala sam ovu priču, ili neku istu takvu, u predanjima raznih kultura.

„Bila jednom jedna starica. Slepá. Mudra.”

U meni poznatoj verziji, ta žena je robovska kći, crnkinja, Amerikanka, i živi sama u maloj kući na obodu grada. Glas o njoj mudrosti je bez premca i neupitan. Za svoj narod ona je i zakon i njegovo kršenje. Počasti koje joj se ukazuju i divljenje kojim je okružena prevazilaze granice njenog kraja i stižu do najudaljenijih mesta; do grada gde izveštaji ruralnih proroka služe za opštu zabavu.

Jednog dana kod starice dolaze neki mladi posetioци koji kao da su se namerili da opovrgnu njenu vidovitost i raskrinkaju je kao prevarantkinju kakva veruju da jeste. Plan im je jednostavan: ulaze u njenu kuću i postavljaju joj baš ono jedno pitanje čiji odgovor zavisi samo od njene različitosti od njih, različitosti koju smatraju dubinskim hendikepom: njenog slepila. Zastanu ispred nje, i jedno od njih kaže: „Starice, u ruci držim pticu. Reci mi da li je živa ili mrtva.”

Ona ne odgovara, i pitanje se ponavlja. „Da li je ptica u mojoj ruci živa ili mrtva?”

Ona i dalje ne odgovara. Slepá je tako da ni same posetioce ne vidi, a kamoli šta im je u rukama. Ne zna koje su boje, pola ni porekla. Jedino zna njihove pobude.

Staričino ćutanje toliko se odužilo da deca jedva uspevaju da se uzdrže od smeha.

Ona konačno progovara i glas joj je tih ali strog. „Ne znam”, kaže. „Ne znam da li je ptica koju držite živa ili mrtva, ali znam da je u vašim rukama. Ona je u vašim rukama.”

Njen odgovor mogao bi značiti: ako je mrtva, ili ste je takvu zatekli ili ste je ubili. Ako je živa, još uvek je možete ubiti. Hoće li ostati živa, to je na vama da odlučite. U svakom slučaju, odgovornost je na vama.

Zbog razmetanja svojom moći i njene bespomoćnosti deca su ukorena, rečeno im je da su odgovorna ne samo za čin izrugivanja već i za mali smotuljak života koji su žrtvovala kako bi svoj naum ostvarila. Slepá žena preusmerava pažnju s ispoljavanja moći na sredstvo kojim se ta moć sprovodi.

Spekulisanje o tome šta bi (osim vlastitog slabašnog tela) ta ptica-u-ruci mogla da označava oduvek me je privlačilo, ali posebno sada kad su mi misli usmerene (kao što jesu) na moj posao koji me je i doveo u ovo društvo. Stoga je moj izbor da pticu tumačim kao jezik, a ženu kaoiskusnu spisateljicu. Ženu brine to što jezik na kom sanja, koji joj je rođenjem dat, ide od ruke do ruke, stavlja se u službu nečega, pa joj se čak i uskraćuje u neke podle svrhe. Pošto je spisateljica, ona jezik vidi delom kao sistem, delom kao živo biće nad kojim imamo kontrolu, ali ponajviše kao sposobnost delovanja – kao čin sa po-

¹ U zapadnoafričkim kulturama: pripovedač, pevač, muzičar, prenosilac oralne tradicije. (Prim. prev.)

sledicama. Stoga pitanje koje su joj deca postavila: „Da li je živa ili mrtva?“, nije nerealno jer ona jezik vidi kao podložan smrti, brisanju; svakako ugrožen do te mere da bi se spasti mogao samo naporom volje. Uverena je, ako je ptica u rukama posetilaca mrtva, da su za leš odgovorni njeni tamničari. Za nju mrtav jezik nije samo onaj koji se ne govori i ne piše već je to i nepodadni jezik sklon da se divi vlastitoj paralizi. Poput etatiističkog jezika, cenzurisanog i cenzorskog. Nemilosrdan u obavljanju svojih policijskih dužnosti, on nema ni želje ni svrhe osim da sačuva otvoren prostor za sopstveni narkotični narcizam, sopstvenu ekskluzivnost i dominaciju. Sve i ako je na umoru, on nije bez dejstva jer se aktivno suprotstavlja intelektu, koči savest, guši ljudski potencijal. Neosetljiv na preispitivanje, takav jezik nije u stanju da formira i toleriše nove ideje, oblikuje druge misli, priča drugu priču, popunjava neobjašnjive tišine. Zvanični jezik skovan da bi sankcionisao neznanje i očuvao privilegije zapravo je oklop uglačan do šokantnog sjaja, ljuštura koju je vitez već odavno napustio. Pa ipak, i dalje je tu: glup, predatorski, sentimental. Usađuje strahopoštovanje školskoj deci, pruža utočište despotima, priziva lažna sećanja na stabilnost, harmoniju među članovima zajednice.

Ubeđena je da, kad neki jezik umre, zbog nehata, izlaska iz upotrebe, ravnodušnosti i odsustva poštovanja, ili ga po nalogu ubiju, ne samo ona nego i svi korisnici i tvorci snose odgovornost za tu smrt. U njoj zemlji deca sebi odgrizaju jezike i umesto njih koriste metke za iteraciju glasa zanemelosti, jezika koji je osakaćen i koji sakati, jezika koji su odrasli potpuno napustili kao sredstvo za hvatanje ukoštac sa smislom, davanje pouka ili iskazivanje ljubavi. Ali svesna je da to jezičko samoubistvo nije samo dečji izbor. Ono je rasprostranjeno među infantilnim šefovima država i trgovcima moći koje ispražnjen jezik ostavlja bez pristupa onome što im je preostalo od ljudskih instinkata, jer takvi govore samo onima koji se pokoravaju, ili da bi silom iznudili pokornost.

Sistematsko pljačkanje jezika može se prepoznati po sklonosti korisnika da se odreknu njegovih tananih, složenih, babičkih osobina zarad pretnji i potčinjavanja drugih.

Represivni jezik ne samo da predstavlja nasilje; on jeste nasilje; ne samo da predstavlja granice saznanja; on ograničava saznanje. Bilo da je to opskurantski državni jezik ili lažni jezik beslovesnih medija; bilo da je to gord ali okoštali jezik akademije ili tržišno usmeren jezik nauke; bilo da je to zloćudan jezik zakona-bez-etike ili jezik projektovan da otuđi manjine, kojem se rasistički plen smejuji ispod književnog brka – on se mora odbaciti, promeniti i raskrinkati. Jezik je taj koji pije krv, lapće ranjivosti, podvija rasističko stopalo ispod krinolina pristojnosti i patriotizma dok se nemilosrdno kreće ka suštinskom cilju i od suštine ispražnjenom umu. Seksistički jezik, rasistički jezik, teistički jezik – svi su oni tipični za nadziračke jezike nadmoći, i ne mogu, ne dopuštaju nova saznanja niti podstiču uzajamnu razmenu ideja.

Starica je bolno svesna da nema tog intelektualnog plaćenika, niti nezasitog diktatora, podmićenog političara ili demagoga; nema tog nadrinovinara kojeg bi njene misli mogle da ubede. Postoji i postojaće podstrekački jezik koji građane drži pod oružjem i naružava ih; ubijene i one što ubijaju po tržišnim centrima, sudnicama, poštama, igralištima, spavaćim sobama i bulevarima; uzbudljiv, monumentalizujući jezik, da zamaskira žalost i pustoš nepotrebne smrti. Postojaće više diplomatskog jezika za mirenje sa silo-

vanjem, torturom, atentatom. Postoji i postojaće zavodljiv, mutantski jezik smišljen da učutka žene, da im kao guskama kljukanim za paštetu zapuši grla njihovim vlastitim nezrecivim, transgresivnim rečima; postojaće sve više jezika nadziranja prerušenog u istraživanje; politike i istorije sračunate da patnje miliona ostavi bez glasa; jezika glamurizovanog da nezadovoljne i zakinute navede da dignu ruku na svoje susede; arogantnog pseudoempirijskog jezika skrojenog da kreativne ljude zatvori u kaveze inferiornosti i beznađa.

Ispod te rečitosti, glamura, učenih asocijacija, koliko god uzbudljivih ili zavodljivih, srce tog jezika je malaksalo, ili možda i ne kuca – ako je ptica već mrtva.

Razmišljala je o tome kako bi izgledala intelektualna istorija ma koje discipline da ova nije insistirala, ili pak bila prisiljena da insistira, na traćenju vremena i života kakvo zahtevaju racionalizacije i predstave dominacije – smrtonosni diskursi izopštavanja što blokiraju pristup spoznaji kako onom ko izopštava tako i izopštenome.

Konvencionalna mudrost kaže da je u priči o Vavilonskoj kuli njeno rušenje bilo nesrećan slučaj. Da je u opštoj pometnji, ili pod teretom mnoštva jezika, arhitektura naprosto popustila. Da bi jedan monolitni jezik ubrzao gradnju te bi se vrh uzdigao do nebesa. Čijih nebesa?, pita se ona. I kakvih? Možda je dosezanje raja bilo preuranjeno, pomalo zbrzano ako niko nije mogao da odvoji vreme za razumevanje drugih jezika, drugih pogleda, drugih narativa – tačka. Da su kojim slučajem to učinili, ta izmaštana nebesa mogli su pronaći pred sopstvenim nogama. Komplikovan, zahtevan, da, ali pogled na nebesa kao život; a ne nebesa kao postživot.

Ne bi volela da njeni mladi posetioci pomisle kako jezik treba silom održavati u životu samo da bi postojao. Vitalnost jezika leži u njegovoj sposobnosti da oslika stvarne, imaginarne i moguće živote svojih govornika, čitalaca, pisaca. I mada u balansiranju ponekad potisne iskustvo, jezik za njega nije zamena. On stremi uvis ka mestu gde bi mogao ležati smisao. Kada je jedan predsednik Sjedinjenih Država razmišljao o groblju u koje se pretvorila njegova zemlja, i rekao: „Svet neće posebno primetiti niti dugo pamtititi šta mi ovde govorimo. Ali nikad neće zaboraviti šta su oni ovde učinili”, te njegove jednostavne reči plene verom u održanje života jer su odbile da realnost od šest stotina hiljada mrtvih spakuju u kapsulu jednog kataklizmičnog rasnog rata. Time što odbijaju monumentalizaciju, preziru „završno slovo”, precizan „sažetak”, priznaju svoje „slabe moći dodavanja i umanjivanja”, njegove reči odaju poštovanje neuhvatljivosti života koji oplakuju. Dirnuta je tim poštovanjem, tom svešću da jezik nikad ne može biti dorastao životu jednom zasvagda. A ne bi ni trebalo. Jezik nikad ne može „tačno objasniti” ropstvo, genocid, rat. A ne bi ni trebalo da žudi za arogancijom jedne takve sposobnosti. Njegova snaga, njegov srećni obrt leži u posezanju za neizrecivim.

Bilo da je grandiozan ili oskudan, bilo da rovari, praska ili uskraćuje blagoslov; bilo da se grohotom smeje ili da je krik bez alfabeta, birana reč, izabrano ćutanje, nezlostavljani jezik narasta kao plima hrleći ka znanju, a ne ka njegovom uništenju. Ali ko još nije čuo za književnost zabranjenu zato što postavlja pitanja; diskreditovanu zato što je kritična; prebrisanu jer nudi alternativu? I koliko je onih što se zgražavaju na pomisao o samorazorenom jeziku u ustima?

Rad sa rečima je uzvišen, pomišlja, zato što je generativan; on proizvodi smisao koji nam obezbeđuje različitost, ljudsku različitost – ono što nas čini drugačijim od svih drugih oblika života.

Mi umiremo. To bi mogao biti smisao života. Ali koristimo jezik. To bi mogla biti mera naših života.

„Bila jednom...” starica kojoj posetioci postavljaju pitanje. Ko su oni, ta deca? Kako su shvatili taj susret? Šta su čuli u onim poslednjim rečima: „Ptica je u vašim rukama”? Rečenicu koja ukazuje na mogućnost ili pak spušta rezu? Možda su deca to ovako čula: „Nije to moj problem. Ja sam stara, žena sam, crna, slepa. Moja se mudrost sada ogleda u tome što znam da vam ne mogu pomoći. Budućnost jezika je vaša.”

I stoje tako pred njom. Šta ako u njihovim rukama nema ničega? Šta ako je ova poseta obična podvala, trik kojim bi nekog naveli da s njima razgovara, da ih uzme ozbiljno kao što niko dosad nije? Prilika da upadnu u reč, da prekorače granicu sveta odraslih, njegovu mijazmu govora o njima, za njih, ali nikad s njima? Hitna su pitanja na stolu, uključujući i ono koje su postavili: „Da li je ptica koju držimo živa ili mrtva?” Možda je to pitanje značilo: „Ume li neko da nam kaže šta je život? Šta je smrt?” Nije to nikakav trik; nikakva ludorija. Direktno pitanje koje zaslužuje pažnju nekoga mudrog. Nekoga starog. A ako stari i mudri koji su živeli život i suočavali se sa smrću ni jedno ni drugo ne umeju da opišu, ko ume?

Ali ona to ne čini; čuva svoju tajnu; svoje dobro mišljenje o sebi; svoje gnomske iskaze; svoju veštinu bez obaveze. Drži se na odstojanju, nameće ga i povlači se u singularnost izolacije, u sofisticiran, privilegovani prostor.

Ničim, nijednom rečju nije propratila taj deklarativni prelaz. Duboka je to tišina, dublja od svih značenja sadržanih u rečima koje je izrekla. Ježi se, ta tišina, i deca je, nestrljiva, ispunjavaju jezikom izmišljenim na licu mesta.

„Zar ništa nemaš da kažeš”, pitaju je, „nemaš reči koje bi nam pomogle da se probijemo kroz tvoj dosije neuspeha? Kroz te pouke što si ih maločas izgovorila koje uopšte i nisu pouke jer pažljivo pratimo i šta radiš i šta govoriš? Tu barijeru koju si podigla između velikodušnosti i mudrosti?

Nemamo nikakvu pticu u rukama, ni živu ni mrtvu. Imamo samo tebe i svoje važno pitanje. Da li je to ništa u našim rukama nešto o čemu ti je bilo nepodnošljivo da razmišljaš, čak i da nagađaš? Zar se ne sećaš svoje mladosti kad ti je jezik bio magija bez značenja? Kad ono što si mogla da kažeš, nije moglo i da znači? Kad je nevidljivo bilo ono što se mašta upinjala da vidi? Kad su pitanja i potreba za odgovorima plamteli takvim sjajem da si drhtala od besa što ne znaš?

Moramo li osvešćenje da započnemo bitkom koju su junaci i junakinje poput tebe već vodili i izgubili ostavivši nas ni sa čim u rukama osim onoga što si zamišljala da je u njima? Lukav ti je odgovor, ali ta nas lukavost posramljuje, a trebalo bi i tebe da posrami. Odgovor ti je nepristojan utoliko što sama sebi čestitaš. Scenario kao naručen za televiziju koji nema nikakvog smisla ako u našim rukama nema ničega.

Zašto nisi posegnula rukom, dodirnula nas svojim mekim prstima, odgodila saundbajt, lekciju, dok ne saznaš ko smo? Zar je toliki bio tvoj prezir za naš trik, naš modus operandi, da nisi ni primetila koliko smo zbunjeni u tom pokušaju da ti privučemo pažnju? Mladi smo. Nezreli. U svojim kratkim životima toliko smo puta čuli da moramo biti odgovorni. Šta bi to uopšte moglo značiti sred katastrofe u koju se pretvorio ovaj svet; gde se, kako je rekao jedan pesnik, 'nema šta raskrinkati jer mu je lice već ogoljeno'. Naše nasleđe je uvreda. Htela bi da imamo tvoje stare, prazne oči i da vidimo samo surovost i osrednjost. Misliš li da smo toliko glupi da bismo stalno iznova činili krivokletstvo u ime fikcije o naciji? Kako se usuđuješ da nam govoriš o dužnosti kad smo do pojasa zaglibljeni u toksin tvoje prošlosti?

Ti nas trivijalizuješ i trivijalizuješ pticu koja nije u našim rukama. Zar ne postoji nikakav kontekst za naš život? Zar nema pesme, književnosti, stihova punih vitamina, istorije povezane s iskustvom, ničega što nam možeš preneti kako bi nam pomogla da krenemo jaki? Odrasla si osoba. Stara, mudra. Prestani da misliš kako da sačuvaš obraz. Misli o našim životima i pričaj nam o svom osobenom svetu. Izmisli neku priču. Narativ je radikalniji, stvarna nas naporedo sa sopstvenim stvaranjem. Nećemo ti zameriti ako posegneš preko svog domašaja; ako ti ljubav toliko raspali reči da one popadaju u plamen i ništa od njih ne ostane osim opekotina; ili ako, opreznim rukama hirurga, tvoje reči zašiju samo mesta gde bi mogla poteći krv. Znamo da to nikad nećeš uspeti da uradiš kako valja – jednom zasvagda. Strast nikad nije dovoljna; kao ni veština. Ali pokušaj. Za naše dobro i svoje, zaboravi kako se zoveš na ulici; pričaj nam kakav je za tebe bio svet na mračnim mestima i na svetlosti. Ne govori nam u šta da verujemo, čega da se bojimo. Pokaži nam široku suknju vere i onaj bod što para posteljicu straha. Ti, starice, slepilom blagoslovena, vladaš jezikom koji nam govori ono što samo jezik može: kako da vidimo bez slika. Samo nas jezik štiti od strahota stvari bez imena. Samo je jezik meditacija.

Pričaj nam šta znači biti žena da bismo znali šta znači biti muškarac. Šta se to kreće po margini. Šta znači nemati dom na ovom tlu. Plutati rastavljen od onog tebi znanog. Šta znači živeti na obodu gradova koji ne mogu da podnesu tvoje društvo.

Pričaj nam o brodovima vraćenim s obala na Uskrs, o placenti nasred polja. Pričaj nam o karavanu punom robova, o tome kako su pevali toliko tiho da im se dah nije mogao razaznati od vejanja snega. Kako su znali po grču najbližeg ramena da će im sledeća stanica biti poslednja. Kako su, ruku molitveno sklopljenih na genitalijama, mislili na toplotu, potom na sunce. Lica ka njemu dizali kao da im je svima na raspolaganju. Osvrtali se kao da su svima na raspolaganju. Zaustavljaju se pred nekom krčmom. Kočijaš i njegov pomoćnik odlaze tamo s lampom ostavljajući ih da mrmore u mraku. Konjska balega puši se u snegu pod kopitima i to šištanje i topljenje budi zavist među smrznutim robovima.

Vrata krčme se otvaraju; devojčica i dečak iskoračuju iz kruga svetlosti. Penju se u karavan. Dečak će za tri godine imati pušku, ali sad nosi lampu i krčag toplog sajdera. Dodaju ga od usta do usta. Devojčica nudi hleb, komade mesa i još nešto: pogled u oči svakome koga posluhuje. Po jedno sledovanje svakom muškarcu, po dva svakoj ženi. I po jedan pogled. Taj pogled uzvraćaju. Sledeća stanica biće im poslednja. Ali ne ova. Ova je zagrejana.”

Ponovo zavлада mir kad deca prestanu da govore, sve dok žena ne razbije tišinu.

„Konačno”, kaže ona, „sad imam poverenja u vas. Poveravam vam pticu koja nije u vašim rukama jer ste je istinski uhvatili. Gledajte. Kako je samo divno ovo što smo učinili – zajedno.”

(S engleskog prevela Arijana Božović)